

ЖАБРЛАНУВЧИ ВИКТИМЛИГИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТАМОЙИЛЛАРИ

Хо‘janov Zavqiddin Murodinovich

*Qashqadaryo viloyati Ichki Ishlar Boshqarmasi Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar va kadrlar
bilan ta'minlash xizmati boshlig'i podpolkovnik*

Мақолада миллий ва хорижий олимларнинг фикр мулоҳазалари ўрганилиб таҳлил қилинган ҳолда жиноятдан жабрланган шахсларнинг виктимологик профилактикасини ташкил этишдаги вазифалар, шахсларнинг виктимологик профилактика чора-тадбирларга мисоллар келтирган ҳолда виктимологик профилактиканинг ижтимоий зарурати асослаб бериш билан бир қаторда тегишли хулосалар қилинган. Жамият ривожланишига тусиқ бўлувчи ҳамда салбий таъсир кўрсатувчи жиноятчилик, ҳуқуқбузарлик доимо жамиятнинг ҳар бир аъзосини эътиборини ўзига тортиб келган ва ҳуқуқшунос олимлар, турли соҳа мутахассислари уни олдини олишга доир қатор изланишларни олиб боришини талаб қилган.

Содир қилинган жиноятлар кимлар томонидан ва унинг қайси турлари содир этилишидан қатий назар, инсониятнинг тинч турмуш тарзига зарар етказиши билан жамиятга хавф солиб келган. Шунини айтиш жоизки жиноятчиликнинг

олдини олиш, унинг содир этилишига сабаб бўлувчи ва шарт-шароитлар яратувчи салбий ижтимоий омилларни бартараф этиш чоралари жамият тараққиётининг ҳар бир даврида, фан-техника ютуқларга тайяниб, қўлланилган ва ушбу чоралар кўпинча ўзининг илмий-назарий асосларига эга бўлган. Юридик адабиётлардан жиноятчилик ва унга қарши курашиш ишларини ташкил этишнинг илмий-назарий асосларини яратиш Шарқ ҳамда Ғарб зиёлиларини бирдек қизиқтирганлигини кўриш мумкин. Шунга кўра, кишилик жамиятидаги ижтимоий муносабатлар замирида юзага келувчи жиноятчилик ўзи нима? нима учун жиноят содир этилади? жиноятчи ким? жабрланувчи ким? унинг шахсий хусусиятлари қайси жиҳатлари орқали намоён бўлади? деган саволларга жавоб излашга бўлган интилишларни илк уйғониш даври файласуфлари, тарихчилари ва ҳуқуқшуносларининг тадқиқотларида ҳам кўриш мумкин. Зеро давр тақозоси билан жиноятчилик муаммолари ижтимоий-табiiй фанларнинг турли соҳасида тадқиқот олиб борган олимлар эътиборини жалб қилиб келган. Бу борада, жиноятчилик ва жабрланувчи шахси билан боғлиқ муаммоларга ҳар бир олим ўз мутахассислиги нуқтаи назаридан ёндашиб, жиноятчилик, унинг сабаблари, шароитлари, жиноятдан жабрланган шахслар тўғрисида ўз илмий қарашларини шакллантиришга ҳаракат қилган.

Жиноят механизмида жиноятчи ва жабрланувчининг роллари кўпинча бири-бирига шунчалик ғалати тарзда боғланганки, улар орасидаги фарқ жуда нозик бўлиб

қолишини тан олиш керак, чунки ким жиноятчи ва ким қурбон бўлишини фақат тасодиф ҳал қилади.

Бундан ташқари, бу роллар бир кишида алмаштирилиши ва бирлаштирилиши мумкин.

Умуман олганда: жабрланувчининг криминологик механизмдаги роли жуда хилма-хил бўлиши мумкин - мутлақо нейтралдан жиноят содир этишга энг кўп қўзғатувчигача.

Виктимология нуқтаи назаридан, жабрланувчи, агар унинг ҳаракатлари жиноий бўлса ҳам (қонуний жабрланувчига айланмасдан) шундай бўлиб қолади ва у тажовузларни қайтариш натижасида жабрланувчига айланди.

Жабрланувчининг хатти-ҳаракати жиноятчига зўравонлик билан ҳужум қилишни ўз ичига олиши мумкин. Бу провокацион ҳужум бўлиб, маълум шароитларда жиноятчи учун жиноятгача бўлган вазиятда ҳал қилувчи элементни ташкил қилади.

Жабрланувчининг (провокацион) хатти-ҳаракати ҳужум билан боғлиқ бўлмаслиги мумкин, аммо зўравонлик билан жавоб бериши аниқ.

Албатта, бундай вазиятларда жабрланувчи кўпинча мумкин бўлган зўравонликни ўз зиммасига олмайди (масалан, фош қилинган фирибгар), лекин қўпол муносабат, ҳақорат ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлар билан уларнинг қўзғатувчи табиати унга аён бўлади.

Жабрланувчининг жиноят механизмидаги салбий роли у билан зарар етказувчи ўртасидаги ҳар қандай зиддиятдан ташқарида амалга оширилиши мумкин. Яъни жабрланувчининг талаби, илтимоси, кўрсатмаси билан ҳаракат қилади, бу зарар у ёки бу сабабга кўра фойдалидир.

Биз бундай ҳамкорликни жиноят содир этиш жараёнида, масалан, қотиллик, ноқонуний аборт қилиш, жабрланувчининг илтимосига биноан содир этилган ўз-ўзига зарар етказиш ҳолатларида топамиз.

Жабрланувчига етказилган зарар, вазиятни нотўғри баҳолаш ва натижада содир бўлган нотўғри хатти-ҳаракатлар туфайли эҳтиётсиз ҳаракатлар натижасида ҳам содир бўлиши мумкин.

Жабрланувчининг хулқ-атвори жиноят содир этишнинг обектив имкониятини яратадиган вазиятларга, шунингдэк, яқин қариндошлар муносабатларида кўп учрайдиган жиноий ёки бошқа салбий ҳаракатларга қаршилик кўрсатмаслик, зарурий муносабатда бўлмаслик, кечиримлилик ҳолатлари ҳам бўлиши керак.

Жабрланувчининг жиноят механизмидаги роли ўзига зарар етказиши мумкин.

Жабрланувчиларнинг хулқ-атвор реакцияларининг хилма-хиллиги билан уларда одатий, такрорланадиган нарсаларни ажратиб кўрсатиш ва шунинг учун криминологик нуқтаи назардан жабрланувчилар аҳамиятли бўлган вазиятларни маълум тарзда таснифлаш мумкин.

Вазиятларни виктимологик таснифлаш учун асос сифатида турли асослар олиниши мумкин, биринчи навбатда - жабрланувчининг хатти-ҳаракатининг одатий "жиддийлиги" билан белгиланадиган конфликт даражаси.

Вазиятларни таснифлашда биз биринчи навбатда жабрланувчи хатти-ҳаракатининг интеграциялашган шакллари таснифлашдан келиб чиқамиз.

Жабрланувчининг хулқ-атворига қараб, вазиятлар қуйидаги турларга бўлинади:

- жабрланувчининг салбий хулқ-атворини холисона кўзгатувчи, ҳуқуқбузарни жиноят содир этишга ундайдиган туртки берувчи характердаги ҳолатлар.

Амалга оширилса, улар жиноят содир этиш учун баҳона бўлади. Бундай вазиятларда жабрланувчининг хатти-ҳаракати ҳужум, ҳақорат, таҳқирлаш, провокация, гижгижлаш, илтимос, таҳдид ва ҳоказолардан иборат.

- Жабрланувчининг ижобий хулқ-атвори бўлган кескин вазиятлар. Бу жиноятни кўзгатмайди, лекин у жиноятчининг зўравонлик ҳаракатларини жабрланувчига ўтказиш билан боғлиқ (масалан, учинчи шахсни ҳимоя қилиш пайтида жароҳатланган ички ишлар органи ходимининг ҳаракатлари).

- Жабрланувчининг хулқ-атвори сусайиш хусусиятига эга бўлмаса-да, жиноят содир этишнинг обектив имкониятини яратадиган вазиятлар ҳам бор.

Бу ҳолатларга, масалан, транспортда фавкулудда вазиятни келтириб чиқарган жабрланувчининг хатти-ҳаракатлари, жиноятчига жиноий фаолиятни давом эттиришга имкон берадиган кечиримлилик, ишончлилик, фирибгарлик, узоқ келажакда вазият юзага келиши мумкин эмас .

- Жабрланувчининг ҳаракатлари бошқа шахснинг бевосита аралашувисиз ўзига зарар етказишга қаратилган (масалан, ҳарбий хизматдан бўйин товлаш учун ўз-ўзига зарар етказиш, унинг шахснинг мол-мулкни йўқ қилиш ва ҳ.к.) шу каби ҳолатлар.

- Жабрланувчининг хулқ-атвори жиноятчининг хатти-ҳаракатига таъсир қилиш ва зарар етказиш нуқтаи назаридан бутунлай нейтрал бўлган ҳолатлар.

Жабрланувчининг хатти-ҳаракатларининг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатишга асос бор:

салбий, яъни у ёки бу усулда жиноят содир этиш ёки унга обектив қулай шароит яратиш;

ҳуқуқбузарга қарши курашиш, жамоат бурчини бажариш ва ҳоказоларда;

жиноят содир этилишига ҳеч қандай ҳисса қўшмаган нейтрал.

Шундай қилиб, қасддан қотиллик қурбонларининг жабрланувчининг салбий хулқ атвори 70% ҳолларда аниқланган, оғир тан жароҳати етказиш - 61,8%, зўрлаш - 52,3%, таносил касалликлари билан касалланиш - 86,7%, жиноий абортлар - 100% га яқин.

Салбий жабрланувчининг хатти-ҳаракати асосан фирибгарлик қурбонларининг 74% га хосдир.

Жабрланувчининг социализацияси бир қатор ўзига хос кўрсаткичлар билан тавсифланади:

- мотивация даражасининг пасайиши;
- ўзига паст баҳо бериш;
- қиймат йўналишининг йўқлиги;
- юқори конформизм ва бошқалар.

Шу билан бирга, виктим бўлган шахс ҳодиса сифатида қуйидаги асосий ижтимоий-психологик кўрсаткичларга эга:

- 1) ташвиш;
- 2) ҳиссий қаттиқлик;
- 3) эмоционал ёпишқоқлик;
- 4) ҳиссий монотонлик;
- 5) ҳиссий кўполлик;
- 6) ҳиссий хиралик;
- 7) ҳиссий резонансинг йўқолиши;
- 8) алекситимия.

Жабрланган шахсининг тақдим этилган ижтимоий-психологик кўрсаткичлари ҳиссий-иродавий ва когнитив соҳалардаги бузилишларни тавсифлайди. Муайян жиноят механизмини ҳолисона текшириш учун фақат жиноятчини эмас, балки унинг жабрланувчисини ҳам ўрганиш зарур. Кўпгина жиноятлар бизга жабрланувчининг содир бўлган воқеага шунчалик катта ҳисса қўшганини кўрсатадики, жиноят эр-хотиннинг жиноятчи ва жабрланувчининг ҳаракатлари натижаси сифатида тақдим этилади.

Жиноят механизмида жабрланувчининг кўп қиррали, шу жумладан детерминистик намоён бўлишининг аҳамияти, энг муҳими, массив хусусияти криминологияда “виктимология” деб номланган нисбатан янги йўналишнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Рус олимлари Т. Варчук ва М. Антонянлар В. Ривманлар ўз илмий тадқиқотларида виктим атамасига “қурбон” деб таъриф беришган. “Виктимология” атамасини икки бўлган холда латинча *victima* сўзини – тирик мавжудод, худога қурбонлик келтирилувчи, қурбон сифатида батафсил тушунтиришга ҳаракат қилган Н.И. Бумаженко ўз асарларида қурбон сўзи билан жабрланувчи сўзларига таъриф беришга ҳамда ушбу сўзларнинг қайси бири жиноятдан зарар кўрган шахсга нисбатан ишлатилиши мантиқан тўғри бўлишини исботлашга ҳаракат қилган. Виктимология сўзини энциклопедик ва изоҳли луғатлар орқали аниқ таржима қилишга эътибор қаратишган криминолог олимлар, хусусан З.С. Зарипов, И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасуловларнинг илмий ишларида виктимология сўзини лот. “*victima*” – жабрланувчи ва греч. *logos* – таълимот) деган маънони англатишини назарда тутишган. Бу эса иш берадиган янги ғоя ўз ўзидан аёнки, олимларимиз виктимология сўзини энциклопедик ва изоҳли луғатлар орқали аниқ таржима қилишга эътибор қаратишган. Айнан шунинг учун ҳам уларнинг тадқиқотларида қурбон сўзининг ўрнига жабрланувчи, жиноятдан жабр кўрган шахс сўзлари кўпроқ ишлатилганлиги

кўзга ташланади. Виктимология фани сўзма-сўз "қурбонлик ҳақида ўргатиш" деган маънони ҳам англатади. Виктимологиянинг предмети (аниқроғи, бошқа йўналишларидан фарқли ўлароқ, жиноят виктимологияси) фақат жиноят қурбонлари, жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатлар, жиноят содир этилишидан олдинги ва кейинги ҳолатларни ҳам ўз ичига олади.

Виктимология жабрланувчини унинг заифлигига таъсир этувчи ахлоқий, психологик ва ижтимоий хусусиятлар, жиноят содир этилишидан олдинги ҳолатлар, шунингдек жиноятнинг ўзи ҳолатлари нуқтаи назаридан ўрганади, бу саволга жавоб бериш учун - бу вазиятларда, жабрланувчи билан ўзаро муносабатларда. Жиноятчининг хулқ-атвори, криминологик жиҳатдан жабрланувчининг хатти-ҳаракати (ҳаракати ёки ҳаракацизлиги) сезиларли даражада намоён бўлади.

Виктимология нуқтаи назаридан, жиноят қурбони, у қонунда белгиланган тартибда жабрланувчи деб тан олинган ёки ўзини шундай деб ҳисоблаганлигидан қатъи назар, жабрланган шахсдир.

Жабрланувчининг жиноят механизмидаги салбий роли у билан зарар етказувчи ўртасидаги ҳар қандай зиддиятдан ташқарида амалга оширилиши мумкин.

Иккинчиси жабрланувчининг талаби, илтимоси, кўрсатмаси билан ҳаракат қилади, бу зарар у ёки бу сабабга кўра фойдалидир. Биз бундай ҳамкорликни жиноят содир этиш жараёнида, масалан, қотиллик, ноқонуний аборт қилиш, жабрланувчининг илтимосига биноан содир этилган ўз-ўзига зарар этказиш ҳолатларида топамиз.

Жабрланувчига етказилган зарар, вазиятни нотўғри баҳолаш ва натижада содир бўлган нотўғри хатти-ҳаракатлар туфайли эҳтиётсиз ҳаракатлар натижасида ҳам содир бўлиши мумкин. Жабрланувчининг хулқ-атвори жиноят содир этишнинг обектив имкониятини яратадиган вазиятларга, шунингдек, яқин қариндошлар муносабатларида кўп учрайдиган жинойи ёки бошқа салбий ҳаракатларга қаршилиқ кўрсатмаслик, зарурий муносабатда бўлмаслик, кечиримлилик ҳолатлари ҳам бўлиши керак.

Жабрланувчининг ижобий хулқ-атворида ҳам виктимлик бўлиши мумкин.

Бу кимдир ҳимоя қилиш, хизмат ёки жамоат вазифаларини бажариш ва ҳоказолардан иборат бўлиши мумкин. Агар жабрланувчи маълум бир тарзда ҳаракат қилмаган бўлса, у жиноятчи томонидан зўравонлик билан жавоб қайтармас эди.

Жабрланувчиларнинг хулқ-атвор реакцияларининг хилма-хиллиги билан уларда одатий, такрорланадиган нарсаларни ажратиш кўрсатиш ва шунинг учун криминологик нуқтаи назардан жабрланувчилар аҳамиятли бўлган вазиятларни маълум тарзда таснифлаш мумкин.

Умуман олганда виктимликнинг вужудга келиши ҳолати, вазияти, усул ҳамда воситалари, сабаб ва шароити, турлари, жабрланувчининг роли ва тоифалари, шунингдек бошқа жиҳатлари мазкур тушунчани чуқурроқ таҳлил этишни тақозо қилади. Жиноятдан жабрланувчиларнинг виктим хусусиятлари худуднинг ижтимоий-

иктисодий шароити ҳамда вақт (давр)га қараб турлича тавсифланади. Мазкур хусусиятлар айнан жиноятлардан жабрланиш эҳтимолида бўлган шахсларга ижтимоий муҳитдаги турли хил салбий омилларнинг муайян вақт давомида таъсир кўрсатилишига олиб келади. Шахснинг жиноятдан жабрланишига олиб келувчи виқтим ҳолатни кучайтирувчи бир қатор омиллар борки, улар шахснинг ўзига хос хусусияти,

ҳуқуқий мақоми, моддий таъминланганлик даражаси, низоли вазиятнинг даражаси, макон ва замоннинг ўзига хос хусусиятлари билан ифодаланади. Таҳлиллар шуни курсатмоқдаки, жиноят содир этилишида муайян даражада

жабрланувчиларнинг ўзига хос роли мавжуд. Жиноят содир этишнинг объектив имкониятини яратадиган вазиятлар.

Бу ҳолатларга, масалан, транспортда ғавқулодда вазият яратган жабрланувчининг хатти-ҳаракатлари, жиноятчига жиноий фаолиятни давом эттиришга имкон берадиган кечиримлилик, ишончлилик, уларсиз фирибгарлик, узоқ келажакда вазият юзага келиши мумкин эмас.

Жабрланувчининг ҳаракатлари бошқа шахснинг бевосита аралашувисиз ўзига зарар етказишга қаратилган (масалан, ҳарбий хизматдан бўйин товлаш учун ўз-ўзига зарар етказиш, унинг мол-мулкани йўқ қилиш ва ҳ.к.) чекланган ҳолатлар.

• Жабрланувчининг хулқ-атвори жиноятчининг хатти-ҳаракатига таъсир қилиш ва зарар етказиш нуқтаи назаридан бутунлай нейтрал бўлган ҳолатлар.

Шундай қилиб, жабрланувчининг хатти-ҳаракатларининг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатишга асос бор:

• салбий, яъни у ёки бу усулда жиноят содир этиш ёки унга объектив қулай шароит яратиш;

• ҳуқуқбузарга қарши курашиш, жамоат бурчини бажариш ва ҳоказоларда ифодаланган ижобий;

• жиноят содир этилишига ҳеч қандай ҳисса қўшмаган нейтрал.

Жабрланувчи қуйи тизим мавжуд бўлса, экстремистик-террорчилик муносабатлари фаоллашиши мумкин. Ушбу тизимнинг асосий элементи жабрланувчидир. Виктимизм деганда субъектнинг жисмоний ёки ҳиссий ва руҳий соғлиғига зарар етказишга олиб келадиган нотўғри муносабат услубига ёрдам берадиган ижтимоий, психологик ва биофизик шароитлар мажмуасидан келиб чиқадиган инсоний хусусиятлар мажмуи тушунилади.

Жабрланувчининг хулқ-атвори хавфсиз хулқ-атвор меъёрларидан четга чиқиш сифатида ижтимоий, руҳий ва ахлоқий кўринишлар йиғиндисидан амалга оширилади. Жабрланувчи типидagi шахс одатда жабрланувчи шахс деб аталади .

. Шахсга хос бўлган субъектив хусусиятдаги омилларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

– индивидуал омиллар: (ёши, жинси, қизиқиши, дунёқариши, қобилияти,

мойиллиги, лоқайдлиги, бепарволиги, ишонувчанлиги, ахлоқсизлиги, рухий ва эммонал беқарорлиги ва ҳ.к)

– маълумот даражаси билан боғлиқ омиллар (тўлиқсиз, ўрта, ўрта махсус, бакалаврият, олий);

– касбий фаолияти билан боғлиқ омиллар (инкасатор ходими, банк ходими, ички ишлар органлари ходими, ҳарбий хизматчи ва ҳ.к);

– моддий-ижтимоий ҳолати билан боғлиқ омиллар (бой, ўрта ҳол, камбағал, ишчи, ишсиз, тадбиркор),

– ҳуқуқий ёки бошқа жиҳатдан ҳимояланганлик даражаси билан боғлиқ омиллар (ижтимоий-ҳуқуқий, педагогик-психологик, тиббий ҳимоя механизмининг самарадорлиги).

Шу билан бирга, ушбу фазилатларни амалга ошириш имконияти кўп жиҳатдан муайян вазиятнинг мавжудлигига боғлиқ. Шундай қилиб, жабрланувчининг потенциални ташкил этувчи шахсият хусусиятлари нисбий бўлиб, фақат адаптив жавоб контекстида "шахс - атроф-муҳит" тизимининг элементлари сифатида обективлаштирилади.

Шахсни заиф ҳолга келтирган ва уни жабрланувчи ҳолатига қўйган қуйидаги шартлар таъкидланган: - ижтимоий-демографик хусусиятлар, шу жумладан жинси, ёши, миллати, воқеа содир бўлган жой (жинси ва ёши алоҳида аҳамиятга эга); - фавқулодда вазиятлардан олдинги хатти-ҳаракатларнинг ўзига хос хусусиятлари; - воқеа содир бўлган вазиятни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятлари; - обект ва жабрланувчи ўртасидаги муносабат.

Жиноятдан жабрланган шахслар типологиясини ўрганар эканмиз, бу ўз навбатида, жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган фаолиятни амалга оширишда катта рол ўйнайди.

Мазкур типология индивидуал хулқ-атвори прогноз қилиш ҳамда дифференсация қилинган ва индивидуаллаштирилган профилактика ва ҳуқуқий таъсир кўрсатиш чораларини қўллаш усулининг негизини ташкил этади.

Шу тарзда, жиноят жабрланувчилар қуйидагиларга:

1) юқори даражадаги хавф-хатар хусусиятига эга жабрланувчи-бунда жиноятлар мотиви турлича, яъни ғараз, безорилик, қасд олиш кабиларда бўлади;

2) юқори даражадаги хавф-хатар хусусиятига эга бўлмаган жабрланувчи;

3) арзимаган хусусиятдаги хавф- хатардан жабрланган шахс;

4) эвентуал (тасодифий) жабрланувчиларга ажратамиз.

Виктимологик профилактикаси дастурлари ва тадбирлари лойиҳаларининг оммавий муҳокамаларини ташкил этиш, уларни амалга ошириш жараёнида муаммолар ва камчиликларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш мақсадида жаҳон интернет ахборот тармоғида веб-сайтлар, блоглар, чатлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ташкил қилинади. Мазкур веб-сайтлар, блоглар ва чатлар худудий ва соҳавий мазмунга эга шаклда ташкил этилади.

Худудий мазмунга эга веб-сайтлар, блоглар, чатлар республика, вилоят, туман (шаҳар) кесимида ташкил этилса, соҳавий веб-сайтлар, блоглар, чатлар ички ишлар органлари, прокуратура органлари, соғлиқни сақлаш, таълимни бошқариш каби тизимлар кесимида ташкил этилади.

Виктимологик профилактика дастурлари ва тадбирлари лойиҳаларининг оммавий муҳокамаларини ташкил этиш, уларни амалга ошириш жараёнида муаммолар ва камчиликларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш масаласининг ҳам худди шу тарзда худудий ва соҳавий мазмунга эга шаклда кўриб чиқилиши ижобий натижа бэради.

Жамият тараққиёти, фан-техниканинг ривожланиши, инсонлар дунёқарашининг шаклланиши, жиноятнинг янги тури ёки жиноят содир этишнинг янги усул ва воситалари, жабрланувчиларнинг виктимлик даражаси, муайян турдаги ҳуқуқбузарликдан жабрланишга мойиллиги ва бошқа хусусиятларга кўра янги-янги виктимологик профилактик чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши ва алоҳида қонун ҳужжатлари билан ижтимоий ҳаётга татбиқ этилиши мумкин.

Масалан, Ўзбекистон Республикасининг 2019-йил 2-сентябрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-561-сон Қонунининг 15-моддасида хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ҳамда уларга чек қўйишнинг умумий чора-тадбирлари.

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонликнинг олдини олиш соҳасидаги давлат дастурларини, худудий ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

Тазйиқ ва зўравонликнинг сабаблари ҳамда шарт-шароитлари бўлган омилларни таҳлил қилиш, ўрганиш ва баҳолаш;

Аҳоли ўртасида ҳуқуқий тарғибот олиб бориш;

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларининг статистик ҳисоби ва ҳисоботини юритиш ҳамда уларни давлат статистика органларига тақдим этиш;

Фуқароларни, айниқса хотин-қизларни ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятлари тўғрисидаги, шунингдек ҳимоя қилиш кафолатлари ҳақидаги ахборот билан таъминлаш мақсадида ахборот-маърифий фаолиятни амалга ошириш;

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларини аниқлашнинг самарали ҳуқуқий механизмларини жорий этиш;

Тазйиқ ва зўравонлик содир этиш хавфи бўлган гуруҳларга мансуб шахсларга ёки уларни содир этган шахсларга нисбатан олдини олиш чораларини амалга ошириш;

Тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчиларга ёрдам кўрсатишга ва уларни ҳимоя қилишга доир тадбирларни амалга ошириш;

Хотин-қизларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик содир этган ёки содир этишга мойил бўлган шахсларга нисбатан таъсир кўрсатиш чораларини қўллаш;

□ Айбдорларни қонунда белгиланган жавобгарликка тортиш.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 17 августдаги “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ-633-сонли Қонунини олиб кўрайлик, бу Қонунинг 31-моддасида одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахсни, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахсни идентификация қилиш махсус жиҳозланган хонада, қайд этишнинг техник воситаларидан фойдаланган ҳолда, қонуний вакил ва ҳомийлик ҳамда васийлик органининг вакили ҳозирлигида, руҳшунос албатта иштирок этган ҳолда, шунингдек вояга етмаган шахснинг жинси, ёши ва бошқа ўзига хос хусусиятлари инобатга олинган ҳолда амалга оширилиши керак.

Вояга етмаган шахсни одам савдосидан жабрланган ҳамда одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган шахс деб топиш тўғрисидаги қарор, унинг розилигидан қатъи назар, қабул қилинади, ўн олти ёшга тўлган вояга етмаган шахсга нисбатан эса унинг ихтиёрий розилиги билан, қонуний вакилнинг ва ҳомийлик ҳамда васийлик органи вакилининг, тегишли ихтисослаштирилган муассаса вакилларининг муурожаати асосида қабул қилинади.

Ушбу Қонуннинг 32-моддасида эса, одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахсга, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахсга Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида кафолатланган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг болалар ҳуқуқларини ва бу ҳуқуқларни амалга ошириш кафолатларини тартибга солувчи халқаро шартномалари асосида ҳуқуқ ҳамда эркинликлар таъминланади.

Агар одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахснинг, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахснинг ёши номаълум бўлса, бироқ у ўн саккиз ёшга тўлмаган деб тахмин қилиш учун обектив асослар мавжуд бўлса, бундай шахснинг ҳақиқий ёши узил-кесил аниқлангунига қадар унга ушбу моддада ва бошқа қонун ҳужжатларида одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахсларга, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахсларга ёрдам кўрсатиш учун назарда тутилган ёрдам берилади.

Одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахс, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахс ихтисослаштирилган муассасаларга катталардан ажратилган ҳолда жойлаштирилиши керак.

Ихтисослаштирилган муассасаларга жойлаштирилган одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахсларга, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахсларга давлат таълим муассасаларида таълим олиш, оиласи ёки қариндошлари билан алоқа боғлаш имконияти таъминланади.

Агар одам савдосидан жабрланган вояга етмаган шахслар, одам савдосидан жабрланган деб тахмин қилинаётган вояга етмаган шахслар қонуний вакилларининг ҳомийлигисиз қолган бўлса ёки уларнинг турган ери тўғрисида хабардор қилинмаган

бўлса, ота-онасини ёки ота-онаси ўрнини босувчи шахсларни ёхуд бошқа қариндошларини қидириш чоралари кўрилади.

Виктимологик профилактиканинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, профилактик усулларнинг қуйидаги таснифини тавсия этамиз:

- тушунтириш;
- огоҳлантириш (норасмий, расмий);
- ишонтириш;
- рағбатлантириш (моддий, маънавий, аралаш);
- мажбурлаш (интизомий, маъмурий, моддий ва жиноий мажбурлаш чораларини қўллаш).

Виктимологик профилактиканинг тушунтириш усули энг кўп қўлланиладиган усуллардан бири бўлиб, у асосан профилактиканинг илк босқичларида кенг қўлланилади.

Аҳоли ўртасида амалга ошириладиган ҳуқуқий тарғиботда тушунтириш профилактиканинг нафақат ёзма ва оғзаки, балки бошқа барча шакллари орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Бу эса, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида тушунтириш усулини самарали қўллаш учун нафақат ушбу усулга, балки профилактика шаклларига нисбатан қўйилган талаб ва шартларга ҳам амал қилиш зарур ҳисобланади.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси кўп қиррали фаолият бўлиб, бевосита аҳолининг жиноятдан жабрланишини олдини олиш билан бир қаторда жамиятда содир этиладиган жиноятларнинг салбий оқибатларини ҳам олдини олишга хизмат қилади.

Шу сабабли ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи давлат органлари томонидан амалга ошириладиган фаолиятда виктимологик профилактиканинг роли катта.

Виктимологиянинг умумий профилактикасини тўлдириб турувчи индивидуал виктимологик профилактика огоҳлантирув чораларининг умумий тизими алоҳида муҳим ўрин эгаллайди ва унинг объекти икки томонлама шаклланади. Биринчидан, алоҳида виктимликнинг - профилактика объекти (яъни, шахснинг ўзига хос ҳуқуқ-атвори ва шахсий хусусияти зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг қурбонларига айланиш эҳтимоли кўпроқлиги) ва айрим фуқаролар ёки алоҳида табақаларни типларга ажратиш усули орқали эҳтимолий виктимликни башорат қилиш асосида аниқланади. Иккинчидан, бу шахсларга нейтралзациянинг қарама-қарши таъсир этиши турли хил босқичларда ва турли хил шаклларда (ўқиши, тарбия олишида, назоратда, шахсий хавфсизлигини таъминлашда) ёки алоҳида фуқаролар виктимлигининг йўқотилишида намоён бўлади .

Кўриниб турганидек, индивидуал виктимологик профилактиканинг объекти сифатида икки кўриниш тахмин қилинади. Биринчи кўринишида фақатгина реал ва потенциал жабрланувчилар ҳақида тўхталса, иккинчи кўринишида эса, нафақат

жабрланувчилар, балки уларнинг атрофидаги шароити, ижтимоий алоқалари ва микромуҳити ҳақида ҳам сўз юритилади.

Индивидуал виктимологик профилактиканинг имкониятлари ва истиқболлари шунга асосланадики, жиноятдан (реал ва потенциал) жабрланганларнинг аниқ ифодаловчи иқрори, жами шахснинг эга бўлган шахсий ва ҳуқуқий тавсифининг шартлиги юқори виктимлигини келтириб чиқаради.

Индивидуал виктимологик профилактиканинг мақсади шахснинг виктим хусусиятлари ва сифатларини ўрганиш орқали унинг ҳуқуқ- атворини ўзгартиришга қаратилган ижобий ишларни амалга ошириш, шунингдек девиктимлашув жараёнини таъминлашдан иборатдир.

ХУЛОСА:

Жиноятдан жабрланган шахсларнинг виктимологик профи-лактикасини ташкил қилишнинг умумий йўналиши жиноят қурбони бўлиш мойиллиги юқори бўлган шахслар гуруҳига қаратилиши лозим. Бунда мазкур жиноятларда виктимликни шакллантирувчи ва кучайтирувчи ҳолатларни бартараф этиш чоралари қўл келади. Умумий виктимологик профилактика

чоралари, авваламбор салбий ҳуқуқ-атворга эга потенциал жабрланувчиларга қаратилиши зарур. Бунда кенг миқёсда тарғибот ишлари амалга оширилиши, салбий сифатларнинг қандай оқибатларга олиб келиши ҳақида, масалан шахснинг мулкидан маҳрум бўлиши, нобуд бўлиши, жисмоний зарар кўриши, баъзан ҳаётдан маҳрум этилиши ҳақида тушунтириш ишлари олиб борилиши лозим. Фуқароларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш, жамоат тартибini сақлаш, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикани амалга оширишда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг ўзаро ҳамкорлиги биринчидан, ушбу соҳадаги қонунчиликнинг ижросини таъминлашда, иккинчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини янада самарали ташкил этишда, учинчидан, аҳолининг барча қатламларига нисбатан бирдай профилактик чора - тадбирларни қўллашда тезкорлик ва тежамкорликка эришиш учун хизмат қилади.

НОРМАТИВ – ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, УРЛ: [хтп://www.lex.uz](http://www.lex.uz).
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекс, УРЛ: [хтп://www.lex.uz](http://www.lex.uz).
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси.
4. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2019-йил 2 сентабрдаги “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни, УРЛ: [хтп://www.lex.uz](http://www.lex.uz).
6. Ўзбекистон Республикасининг 2010-йил 29-сентабрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назорацизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги қонуни.

Ф О Й Д А Л А Н И Л Г А Н А Д А Б И Й О Т Л А Р :

1. Криминология: Ўқув қўлланма: В.Н. Кудрявцева, профессор. В.Е.Эминова. - Ҳуқуқшунос, 1997 йил - 512 бэт.
2. Криминология. Ўқув қўлланма З.С.Зарипов, А.С.Якубов, Г.А.Аванесов юридик фанлари доктори, профессор З.С.Зарипова – Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси, 2006 йил. 508 бэт.
3. З. Бумазҳенко Н.И. Виктимология: Ўқув-услубий қўлланма. -Витебск: "ВДУ номидаги" ўқув муассасаси. П.М.Машэрова”, 2010-йил. 115 бет.
4. Ф.М.Мухитдинов: “Юриспрудэнсия” мутахассислиги “Жиноят ҳуқуқи” соҳасининг “Виктимология” фани буйича ўқув-услубий қўлланма. Тошкент. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019 йил - 240 бет.
5. С.С.Ниёзова Виктимологик жиноятларнинг олдини олиш: Дарслик. Тошкент давлат юридик институти, 2009 йил - 113 бет.
6. Вояга етмаганлар назоратизлиги ва ҳуқуқбузарликларининг олиш: Ўқув-амалий қўлланма / И.Исмаилов, М.Зиёдуллаев, Н.Исраилова, Ф.Азимова. Тошкент, 2011 йил - 179 бет.